

Анета Динева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
София, България

Годишнина

85 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ПРОФ. Д.Ф.Н. ЙОРДАН ПЕНЧЕВ

Навършиха се 85 години от рождението на известния наш езиковед, професор, доктор на филологическите науки, Йордан Пенчев.

Й. Пенчев е роден на 12 февруари 1931 година в София. Средното си образование получава в I-ва софийска мъжка гимназия, а висшето си образование по българска филология, езиковедски профил – в Софийския университет „Климент Охридски“. Като аспирант по синтаксис на съвременния български език към Института за български език на БАН работи под научното ръководство на член-кореспондент Л. Андрейчин. През 1966 година защитава докторска (кандидатска) дисертация на тема: „Присъединяването в съвременния български език“, публикувана в Известия на Института за български език, т. XIII, с. 3–70. През 1968–1970 година е стипендиант на фондацията „Александър фон Хумболт“ в град Кьолн, Германия, при проф. Х. Зайлер. През 1979 година защитава докторат за придобиване на научната степен „доктор на филологическите науки“ с труда „Основни интонационни контури в българското изречение“, отпечатана в Издателството на БАН през 1980 година.

По-голямата част от научната дейност на Й. Пенчев е свързана с Института за български език, където е бил ръководител на Секцията за структурна, приложна и математическа лингвистика, Секцията за славянско езикознание и Секцията за компютърно моделиране на българския език. Няколко години работи към Координационния център за информатика и изчислителна техника към БАН в Лаборатория за лингвистично моделиране, на която е един от основателите и ръководителите. Наред с това повече от двадесет и пет години чете лекции по български синтаксис в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Бил е преподавател по български език във Вашингтонския университет, Сиатъл, САЩ, и гост-лектор в Колумбийския университет, Охайо, в Йейлския университет, Ню Хейвън, и в Университета в Ню Йорк. Бил е и гост-професор в университета в Хамбург, Германия. Й. Пенчев ръководи и българското участие в редица международни научно-изследователски проекти: „Българско-полска съпоставителна граматика“, „Когнитивна френско-българска граматика“, проекта TELRI (Общоевропейска инфраструктура на езиковите ресурси) по програмата „Коперник“ на Европейския съюз. Освен това работи в редакционните колегии на сп. „Български език“ и „Списание на БАН“, във Висшата атестационна комисия и ръководи дипломанти, специализанти и докторанти.

Й. Пенчев е автор на 130 научни труда, сред които пет монографии, множество студии, статии, рецензии, езикови бележки. Работите му са с много широк обхват – синтаксис, семантика, интонация, словообразуване, морфология, контрастивни изследвания, компютърна лингвистика, социолингвистика, езикова култура и др.

Най-многобройни и значителни са трудовете на Й. Пенчев в областта на синтаксиса, в които ясно проличават характерните за автора интерес към неизследвани езикови явления, оригинална интерпретация на фактите и творческо използване на върховите постижения на световната наука. Кандидатската (докторската) му дисертация е посветена на недостатъчно проучен проблем – проблема за присъединяването като синтактично явление. („Присъединяването в съвременния български книжовен език“, Известия на Института за български език, т. XIII, 1967, с. 3–70). В монографията „Въвеждащи и вметнати думи и изрази в съвременния български книжовен език“ (София, Издателство на БАН, 1966, 88 с.) се обосновава съществуващото деление на въвеждащи и вметнати думи и изрази въз основа на интонационните разлики при иначе еднакви структури.

Основните приноси на Й. Пенчев в областта на синтаксиса са свързани с монографиите му „Строеж на българското изречение“ (София, изд. „Наука и изкуство“, 1984, 165 с.) „Български синтаксис. Управление и свързване“ (Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1993, 208 с.) и „Синтаксис на съвременния български книжовен език“ (Пловдив, изд. Неделник, 1996, 222 с.). Третата книга е преработен вариант на книгата „Български синтаксис. Управление и свързване“, в която се съдържат и някои нови виждания. Значимостта на трите труда се състои в това, че за първи път се дава цялостно стройно описание на синтактичните структури на български език от гледна точка на нова, съвременна теория за езика, придобила значителна популярност в езиковедския свят – генеративно-трансформационната граматика на Ноам Чомски. В някои от предишните си работи – „За класификацията на значенията на българските рефлексивни по форма глаголи (Български език, кн. 3, 1965, с. 248–254), „Еднородните части в изречението в съвременния български книжовен език“ (Известия на Института за български език, т. XV, 1967, с. 93–138), „Рефлексивните, медиалните и пасивните изречения в българския език“ (Известия на Института за български език, т. XXI, 1972, с. 245–277) – авторът разглежда отделни езикови явления от позициите на генеративно-трансформационната граматика, но за първи път виждаме този подход приложен към синтаксиса на българския език като цяло. Съчетаването на генеративно-трансформационната теория с дълбокото познаване на родния език ражда един новаторски модел на българския синтаксис и прави автора му пионер на модерната лингвистика у нас. Трите монографии се използват от Й. Пенчев като университетски учебници в преподавателската му работа в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, като по този начин той популяризира генеративно-трансформационната граматика и печели последователи.

В „Строеж на българското изречение“ са описани конституентните структури на именните, вербалните, адекватните, адвербиалните и предложните фрази, възможните структури с лексикално пълнозначен глагол и със спомагателен глагол *съм*, строежът на всички видове сложни изречения. По отношение на сложните изречения Й. Пенчев приема, че съществуват само подчинени определителни, допълнителни и обстоятелствени изречения, а подчинените подложни и подчинените сказуемноопределителни изречения извежда с трансформации. Авторът представя и строен генеративен модел на аналитичните форми на българските глаголни времена. Разгледани са и много други аспекти на българския синтаксис, като големият принос на Й. Пенчев е представянето на специфичните особености на българския език в рамките на теория, основана главно на английски език. Освен това тук за пръв път в труд по синтаксис се въвеждат и семантичните роли, изпълнявани от именните фрази в изречението, които са основният фокус в работите на друг световен лингвист – Чарлз Филмор.

„Български синтаксис. Управление и свързване“ се основава на следващ етап в развитието на генеративната теория – т.нар. „минималистка програма“ на Н. Чомски. Представени са теоретичните основи на този нов модел на генеративно-

трансформационната граматика, като теорията за „X-бар“, теорията на управлението, основните трансформационни операции (преместване на синтактична група, запълване на подложна позиция, алфа-вериги, паразитни ями), бариерите в синтактичните премествания и др. Всички тези теоретични постановки са разгледани върху български материал, което е и основният принос на автора. Отчитането на спецификата на българския език позволява на Й. Пенчев да установи и някои недостатъци на теорията.

Друг основен труд на Й. Пенчев е „Основни интонационни контури в българското изречение“ (София, Издателство на БАН, 1980, 193 с.). Той е първото монографично изследване на интонацията на българското изречение, което представя цялостна стройна теория на изследваната област. Авторът подкрепя виждането, изказано от К. Попов, че интонацията е съпътстващо изречението явление, без самостоятелно значение. Той установява, че основите на българската интонация са синтактичната и рематичната организация на изречението. Анализът на автора се основава на набор от характеристики на фразовата фонология, част от които са синтактични интонационни признаци, а останалите предават отношението на говорещия. Установяват се пет основни и пет модални интонационни контури, характерни за българските изречения.

В областта на морфологията Й. Пенчев насочва вниманието си преди всичко към категорията глаголно време и връзката ѝ с други морфологични категории. В статията „Към въпроса за времената в съвременния български език“ (Български език, кн. 2, 1967, с. 131–143) той представя един от първите формални модели на българските глаголни времена. Според този модел деветте български индикативни времена се разделят в три съотносителни групи – три от тях се отнасят към плана на сегашността, три – към плана на миналото и три – към плана на бъдещето. За пръв път в българската граматична литература авторът, следвайки Р. Якобсон, използва категорията „таксис“ (отношения на едновременност) при анализа на българските глаголни времена.

Отношението между категорията време и три други глаголни категории се разглежда съответно в статиите „Модалност и време“ (Съпоставително езикознание, кн. 6, 1994, с. 28–37), „Проблеми на категориите вид и време“ (Отговорността пред езика. Сборник, посветен на 70-годишнините на проф. Петър Пашов, на проф. Тодор Бояджиев и на 30-годишнината на Шуменския университет, 2001, с. 157–164) и „Темпоралност и залог“ (Списание на БАН, кн. 2, 2002, с. 43–45). Статията „За функционирането на времената в текста“ (Съпоставително езикознание, сб. в чест на проф. Св. Иванчев, кн. 4–5, 1990, с. 253–256) предлага анализ от гледна точка на лингвистиката на текста, друга област от широката диапазон на интереси на Й. Пенчев.

Друга морфологична проблематика във фокуса на вниманието на Й. Пенчев е категорията определеност/неопределеност. Според него тази универсална категория е сред задължителните признаци на изречението, наред с предикативността, модалността, граматическата оформеност и интонацията.

Към областите на езикознанието, в които е работил Й. Пенчев, трябва да добавим и лексикалната семантика, словообразуването и социолингвистиката.

На лексикална семантика са посветени две студии на автора – „Някои семантични особености на българските прилагателни имена за вкусови усещания“ (Известия на Института за български език, т. XIX, 1970, с. 353–361) и „Семантични класове на конкретните съществителни имена в българския книжовен език“ (сб. Въпроси на структурата на съвременния български език, Издателство на БАН, 1975, с. 93–130). Като използва строга методика, авторът установява системни отношения и групира класовете от думи, доказвайки разбирането за системността на лексиката.

Основният принос на Й. Пенчев в областта на словообразуването е „Словообразователният речник на съвременния български книжовен език“ (АИ „Проф.

М. Дринов“, София, 1998). Той е ръководител на колектива, написал речника, един от основните автори на концепцията, автор на речникови статии и редактор на речника. Речникът е единствен по рода си у нас и включва около 60 000 думи – основни и производни.

В сферата на социолингвистиката Й. Пенчев е написал няколко статии. В „Езикова норма и езикова структура“ (сб. Проблеми на езиковата култура, 1980, с. 57–60) се разглежда отношението книжовно – разговорно, а в „Книжовни езикови явления от гледище на диалекта“ (сб. Славянска филология, т. 17, 1984, с. 115–118) – представите за „книжовно“ и „диалектно“ в езика.

Й. Пенчев е съавтор в редица колективни трудове. Наред със споменатия по-горе „Словообразователен речник на съвременния български книжовен език“, той е написал раздели от академичната „Граматика на съвременния български книжовен език“ – т. I и т. III, както и дяла за синтаксис на „Съвременен български език“ (Г. Бояджиев, Ив. Куцаров и Й. Пенчев, издателство „Петър Берон“, София, 1998). Участва в съставянето на още няколко речника – „Обратен речник на българския книжовен език“ (Издателство на БАН, 1975), „Правописен речник на съвременния български книжовен език“ (Издателство на БАН, София, 1983), „Речник на българската лингвистична терминология“ (Издателство „Петър Берон“, София, 1988) и др.

В цялостното си творчество проф. д.ф.н. Йордан Пенчев се проявява като задълбочен учен теоретик, който добре познава съвременните постижения на световното езикознание и творчески ги прилага върху българския език. Той е и проникателен анализатор с усет за детайла, който предлага оригинални и добре обосновани решения за конкретни явления в българския език. Й. Пенчев е учен със широки и разностранни интереси, продуктивен творец, проявяващ интерес към непроучени и неизяснени области. За колегите и последователите си той ще остане като изключително ерудиран, честен и добър човек.

✉ Анета Динева
aneta_di@abv.bg